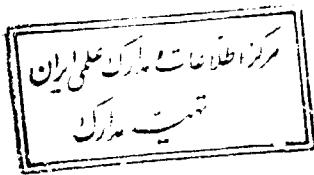
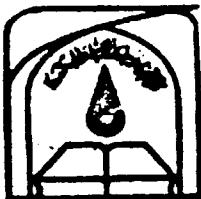

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۰ / ۱۵۱ / ۲۸

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

نقد و بررسی مقابله‌ای احوال و اشعار رودکی و بشار

نگارش:

داریوش ذوالفقاری

۰۱۳۰۰۷

استاد راهنما

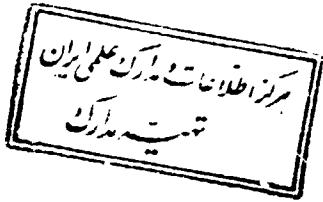
دکتر ابوالقاسم رادفر

استاد مشاور

دکتر سید حمید طبیبیان

تیرماه ۱۳۸۰

۳۹۲۹.

تأییدیه اعضاء هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضاء هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای داریوش ذوالفقاری
تحت عنوان نقد و بررسی مقابله ای احوال و اشعار رودکی و بشار
را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد
پیشنهاد می کنند.

اعضاء هیئت داوران

- ۱- استاد راهنمای دکتر ابوالقاسم رادفر
- ۲- استاد مشاور دکتر سید حمید طبیبیان
- ۳- استاد ناظر دکتر حسینعلی قبادی
- ۴- استاد ناظر دکتر محمد دانشگر
- ۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی دکتر حسینعلی قبادی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) خود، مراتب را قبل "به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده در رشته زبان و ادبیات فارسی است که در سال ۱۳۸۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفو و مشاوره جناب آقای دکتر سید حمید طبیبیان از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأديه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصل کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقيف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب داریوش ذوالفقاری دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

پیشکش به استاد گرانقدرم

دکتر سید حمید طبیبیان

تشکر و قدردانی

یاد باد آنچه به من گفت استاد	گفت استاد میر درس از یاد
آدمی نان خورد از دولت یاد	یاد باد آنکه مرا یاد آموخت
که مرا مادر من نادان زاد	هیچ یادم نرود این معنی
گشت از تربیت من آزاد	پدرم نیز چو استادم دید
که به تعلیم من استاد استاد	پس مرا منت از استاد بود
غیر یک اصل که ناگفته نهاد	هرچه می دانست آموخت مرا
حیف استاد به من یاد نداد ^۱	قدراستاد نکو دانستن

در عالم تصویر، خوشتراز نقش آموزگار سراغ ندارم لذا روی مسکنت بر خاک آستان او می نهم و عزیزی خود را در همین می یابم. ادای حق معلم و استاد ناممکن است ولی بنا به رسم موجود، به نام چند تن از آنها اشاره می کنم و مراتب تشکر و امتنان خویش را به محضر مبارکشان عرضه می دارم:

- جناب آقای دکتر سید حمید طبیبیان که همواره خود را مدبوغ الطاف بی دریغشان می دانم و با تمام وجود در برابر دانش و اخلاق حسنۀ ایشان تواضع می کنم.
- جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر که راهنمایی بندۀ را در نوشتمن این پایان نامه بر عهده داشته‌اند و از ایشان بهره‌ها برده‌ام.
- جناب آقای دکتر تقی پور نامداریان که در طول دورۀ کارشناسی ارشد، ما را از دانش خویش بهره مند فرمودند.
- جناب آقای دکتر غلامحسین غلامحسین زاده، مدیر محترم گروه زبان و ادبیات فارسی، که در طول تحصیل و همچنین تدوین این پایان نامه از نکته سنجی هایشان کمال استفاده را برده‌ام.
- جناب آقای دکتر حسینعلی قبادی که در آموختن شیوه‌های تحقیق و تنظیم پایان نامه از ایشان مطالب ارزشمندی آموخته‌ام.
- در پایان از تمامی کارکنان دانشگاه تربیت مدرس نیز تشکر می کنم.

چکیده

«ادبیات تطبیقی» یکی از مباحث مهم نقد ادبی است که به بررسی روابط ادبی ملل مختلف و تأثیر و تأثر میان آنها می‌پردازد. اگر اثر پذیری شاعر یا نویسنده‌ای از شاعر یا نویسنده زبان دیگری ثابت شود برای بررسی آن از عنوان «نقد تطبیقی» استفاده می‌شود. ولی چنانچه این اثر پذیری ثابت نشود، مضامین مشابه، در اثر توارد به آثار مورد تحقیق راه یافته است و برای بررسی آن باید از عنوان «نقد مقابله‌ای» استفاده کرد که خود، تکمله‌ای بر نقد تطبیقی است.

در اشعار به جا مانده از رودکی و بشار بن برد، مضامین مشابهی دیده می‌شود؛ در تحقیق حاضر در پی آن بودیم که این مضامین مشابه را بیابیم و علت راه یابی آنها را در اشعار رودکی بیان کنیم. علاوه بر این هدف اصلی، معرفی «ادبیات تطبیقی» و نقد و بررسی احوال و صور خیال شاعران مورد بحث نیز پیش نظر بوده است. در این باره به تعریف ادبیات تطبیقی و شرح زندگی و بررسی صور خیال موجود در شعر شاعران مذکور پرداختیم. بیان مضامین مشابه موجود در اشعار رودکی و بشار و مقایسه احوال آن دو با یکدیگر از بخش‌های دیگر پژوهش حاضر است.

مهمترین نتایج حاصل از این تحقیق عبارت است از:
الف - رودکی از بشار اثر نپذیرفته است و مضامین مشابه، در اشعار او و بشار بر اثر توارد راه یافته است.

ب - صور خیال در شعر رودکی و بشار علی‌رغم اینکه هر دو نابینا هستند، از چنان جلوه‌ای برخوردار است که مایه شگفتی است و میانگین کاربرد صور خیال در شعر هر دو بسیار به هم نزدیک است.

ج - بعضی از مضامین شعر بشار در اشعار دیگر شاعران ما، مانند حافظ و سعدی هم دیده می‌شود.

واژه‌های کلیدی: بشار، رودکی، شعر، نقد مقابله‌ای

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	مقدمه.....
۶	مروری بر مطالعات انجام شده.....
	فصل اول
۸	ادبیات تطبیقی
۱۰	۱- پیشینه
۱۱	۲- تعریف
۱۱	۳- حوزه
۱۳	۴- ادبیات مقابله‌ای
۱۵	۵- تأثیر ادبیات عرب بر ادبیات فارسی
۱۶	۶- آیا رودکی از بشار تأثیر پذیرفته است؟
۱۶	۷- تأثیر ادبیات ایران بر ادبیات عرب
۱۸	۸- خلاصه فصل اول
	فصل دوم
۱۹	بشار بن برد طخارستانی
:	
۲۰	۱- نام و نسب بشار
۲۱	۲- نابینائی بشار
۲۲	۳- اعتقادات بشار
۲۶	۴- عصر و محیط بشار
۳۲	۵- شعر در عصر عباسی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۲-۶ بشار و هنر شاعری او	۳۴
۷-۲ دوستی زنان	۴۰
۸-۲ خلقیات بشار	۴۲
۹-۲ مرگ بشار	۴۴
۱۰-۲ خلاصه فصل دوم	۴۶
فصل سوم	
رودکی	۴۷
۱-۳ نام و نسب	۴۸
۲-۳ نابینایی رودکی	۴۹
۳-۳ اعتقادات رودکی	۵۴
۴-۳ تاثیر فرهنگ اسلامی در رودکی	۵۶
۵-۳ عصر و محیط رودکی	۵۹
۶-۳ شعر در عصر سامانی	۶۰
۷-۳ قدرت شاعری رودکی	۶۴
۸-۳ خلقیات رودکی	۶۶
۹-۳ عشق	۶۸
۱۰-۳ پایان زندگی	۶۹
۱۱-۳ خلاصه فصل سوم	۷۰

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل چهارم	
صور خیال صور خیال در اشعار رودکی	71 73
۱-۴ صور خیال در اشعار بشار صور خیال در اشعار بشار	73 82
۲-۴ مقایسه صور خیالی رودکی و بشار ۳-۴ مقایسه صور خیالی رودکی و بشار	82 90
۴-۴ خلاصه فصل چهارم خلاصه فصل چهارم	92 92
فصل پنجم	
۵. مقابله احوال و اشعار ۱-۵ مقابله احوال	93 94
۲-۵ مقابله قدرت شاعری ۳-۵ مضامین مشابه	95 96
۱-۳-۵ عشق ۱-۳-۵ مضامین حکمی	97 102
۳-۳-۵ پند ۴-۳-۵ بی و فایی و ناپایداری دنیا	104 100
۵-۳-۵ یاد جوانی ۴-۳-۵ تفاوت در مضامین عاشقانه	105 107
۶-۳-۵ جبر ۵-۳-۵ مضامین بشار در شعر دیگر شاعران	106 110

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱۲	۵- خلاصه فصل پنجم
۱۱۳	دستاوردهای تحقیق
۱۱۴	پیشنهادها
۱۱۵	نتیجه گیری
۱۱۸	توضیحات
۱۲۰	فهرست منابع و مأخذ
۱۲۵	چکیده انگلیسی

مقدمه

مُسما خُطْبَاتِ اِسْلَامِ اِسْلَامِ وَ مِنَّةٌ وَ اِمَّا دَمٌ وَ الْقَتْلُ بِالْحُرُّ اَجْدَرَ^(۱)

سپاس بی حد و اندازه سزاوار خداوندی است که همه چیز را می داند و به بندۀ خود توفيق داد تا به دنبال دانایی و حقیقت باشد. خداوند رحیمی که همواره از او می خواهم تا دریچه های نور و بینایی را به رویم بگشاید و خزینه های علم خویش را بر دلم فروبریزد و از تاریکیهای وهم و گمراهی نجاتم دهد.

در دنیای امروز که همه چیز در حال پیشرفت است، ادبیات و نقد ادبی هم دستی بر آتش این ترقی داشته است؛ یکی از شاخه های علوم ادبی که از مظاهر این رشد و تحول به شمار می آید و زمینه مطالعات و پژوهشها گسترده ای را در ادبیات ملل مختلف جهان ایجاد کرده است «ادبیات تطبیقی» است که در فرانسه تولد یافته و بالیده و مرزهای دیگر کشورهای جهان را در انداک زمانی در نوردیده است.

«ادبیات تطبیقی» رصدخانه‌ای است که بر سر راه آثار ادبی جهان قرار می گیرد و درباره تأثیر و تأثیرات شاعران و نویسندهای از یکدیگر بحث می کند. اهمیت این مباحث زمانی روشن تر می شود که نقش فرهیختگان بزرگ جامعه - که همان نویسندهای و شاعران هستند - در پیشرفت تمدن بشری فراموش نشود.

برای پژوهش در این زمینه، آشنایی کافی با تاریخ ادبیات و زبان هر دو شاعر یا نویسنده از شرطهای لازم است که بدون آن، پژوهشگر، توفيق چندانی نمی یابد.

۱-نصر الله منشی، ابوالمعالی؛ کلیله و دمنه؛ ص ۲۵۰

این مضمون را حنظله بادغیسی که بر رودکی تقدم تاریخی دارد چنین بیان کرده است:

مهتری گریه کام شیر در است	شو خطر کن زکام شیر بجوى
یا بزرگی و عز و نعمت و جاه	یا چو مردانست مرگ رویاروی

نظامی عروضی داستان تأثیری را که این دو بیت بر احمد بن عبدالله الخجستانی گذاشته و او را از خربندگی به امیری خراسان رسانده است به زیبایی در کتاب چهار مقاله بیان کرده است.

مطالعات گسترده درباره نقد ادبی و ادبیات تطبیقی و دیگر شاخه های علوم ادبی از قبیل علوم بلاغی و سبک شناسی هم به پژوهشگر این رشته کمک فراوان می کند. همچنین آشنایی با دیگر علوم انسانی از قبیل تاریخ، جامعه شناسی، مردم شناسی و روانشناسی به نوبه خود در عمق یافتن تحقیقات ادبی از نوع تطبیقی و مقابله ای کارسازند. اگر این نظر درست باشد که آنچه در ادبیات مهم است نحوه بیان مطلب است که در نهایت باعث تأثیرگذاری بیشتری بر مخاطب می شود، باید پذیرفت که بیشتر پدیدآورندگان آثار ادبی جهان مضامین مشترک و یکسانی را با بیانهای متفاوتی در شکل های تازه آفریده اند؛ و در این میان توفيق از آن کسی بوده است که توانسته باشد حرفی را که دیگران هم زده اند، به بهترین نحو ممکن بزند. شاعران و نویسندهای مضمون ساز، بسیار اندکند و دیگران هرچه گفته اند و امداد مضامین همان عده اندکی هستند که پرچمدار این راهند و در میان این دیگران هم اگرکسی - مانند حافظ ما - پیدا شده است که توانسته باشد سخن را در زیبایی به اوج برساند، به دلیل هنری است که در دانش - بلاغت و بیان - داشته است.

هرچه درباره تأثیر و تأثرات آثار ادبی دو زبان متفاوت در یکدیگر بحث می کند، در حوزه ادبیات تطبیقی می گنجد ولی بحث درباره تأثیر و تأثر شاعران یک زبان از هم، از این حوزه خارج است.

مطالعه تطبیقی آثار شاعران و نویسندهای کشورها با همدیگر نتایج فراوانی دارد؛ از آن میان اینکه داد و ستد های معنوی و فرهنگی میان دو ملت را ثبت و بررسی می کند و بعضی معتقدند که در همه اعصار پژوهش‌های تطبیقی باعث شکوفایی نهضتها و بیداری انسانها شده است.

در پرتو تحقیقات عمیق در این رشته است که معلوم شده است شاعری مانند خیام از ابوالعلاء معزی تأثیر پذیرفته و میلتون هم از خیام و به تبع آن از ابوالعلاء معزی تأثیر پذیرفته است. یا گوته سخت تحت تأثیر حافظ است و ویلیام بلیک از مولوی بسیار تأثیر

گرفته است. سعدی شیرازی هم آنقدر از متنبی، شاعر معروف عرب، تأثیر پذیرفته که موضوع کتابی شده است (کتاب متنبی و سعدی اثر حسینعلی محفوظ).

این رشته آنگونه که در کشورهای دیگر مورد توجه است در ایران مورد توجه قرار نگرفته است و اگر چه آثار پژوهشی در این زمینه کم نیست اما در آنها از اصول دقیق و علمی پیروی نشده است؛ از جمله کسانی که در این راه گامهای مؤثری برداشته اند می‌توان دکتر جواد حدیدی را نام برد که با نوشتن کتابهایی چون از سعدی تا آراغون تأثیر شاعران ایرانی را بر شاعران اروپایی بیان کرده است و با نوشتن کتاب دیگری با عنوان «برخورداندیشه ها» از اهمیت ادبیات تطبیقی سخن به میان آورده است. دکتر محمد علی اسلامی ندوشن هم در این زمینه آثاری پدید آورده است مانند جام جهان بین . دکتر محمد دامادی هم در همین موضوع کتاب مضامین مشترک فارسی و عربی را نوشته است.

دیگر فرهیختگان ادبی ما اگر هم از این موضوع سخنی به میان کشیده اند به آن، طرح و نظام دقیق و خاصی نداده اند. درباره بحث از خود ادبیات تطبیقی هم چند کتاب انگشت شمار بیشتر وجودندارد که همه ترجمه است و مشخصات برخی از آنها در فهرست منابع آمده است.

پژوهش حاضر نیز که به بررسی احوال و اشعار دو تن از شاعران نابینا در کنار هم پرداخته گامی است که در این راه برداشته شده است و اگر عنوان «نقد مقابله‌ای» در آن بر نقد تطبیقی ترجیح یافته است به این علت است که در اینگونه بررسی ها اگر تأثیر پذیری شاعر یا نویسنده ای از شاعر یا نویسنده دیگر ثابت شود، می‌تواند عنوان تطبیقی به خود بگیرد و گرنه برای بررسی مضامین مشابه و مشترک در آثار دو شاعر یا دو نویسنده که وارد در حوزه توارد می‌شود، باید از عنوان مقابله ای استفاده شود که آن هم شاخه ای است از نقد تطبیقی.

مقایسه بشار، شاعر ایرانی الاصل عربی زبان ، که در قرن دوم می زیسته است با رو دکی.

پدر شعر فارسی، موضوعی است که در آثار استادانی چون فروزانفر، دکتر زین کوب و دکتر شفیعی کدکنی مجال بیان یافته است.^(۱)

نگارنده پس از مطالعه درباره ادبیات تطبیقی و جستجو در احوال و آثار رودکی و بشار به ترتیب از آنها سخن به میان آورده است و سرانجام احوال و اشعار شاعران مذکور را در مقابل هم گذاشته و شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها را بیان کرده است و در پایان هم مضامین مشابه موجود در اشعار آنها را نشان داده است و سرانجام دریافت‌های اینها است که بعضی از مضامین بشار را در اشعار دیگر شاعران زبان فارسی مانند حافظ و سعدی هم می‌توان یافت که این جستجو خود موضوع تحقیق جداگانه‌ای است و هنوز کسی به آن دست نیازیده است.

زحمت پژوهشگر نقد تطبیقی در پرهیز از آنچه نباید بجوید و بنویسد کمتر از رنجی نیست که برای جسته‌ها و نوشته‌هایش می‌کشد؛ ولی شهد یافتن هر مضمون مشابه یا هر رابطه فرهنگی عمیقی در میان اشعار شاعران و افکار نویسنده‌گان ملل مختلف همواره کام او را شیرین نگه می‌دارد و به ادامه راه ترغیب می‌کند.

کدام شخص صاحب ذوق و ادبی است که پس از آگاهی از اهمیت ادبیات تطبیقی، در مقابل مضامینی مانند مضمون مشابه ذیل به طرب نیاید.

قَدْمِتُ مِنْ شَوَّقٍ إِلَى وَجْهِهَا
وَلَوْ أَرَاهَا فِي مَنَامِي حَسِيتَ
بَشَار

نگنجم در لحد گر زانکه لختی
نشینی بر مزارم سوگوارا
رودکی

بر سر تربت من با می و مطرب بنشین تا به بویت ز لحد رقص کنان برخیزم
حافظ

۱ - مجله دانشکده ادبیات (ص ۱۱۶)، کتاب باکاروان حلّه (ص ۱۵) و کتاب صور خیال (۴۲۱)